

КАРТОГРАФІЯ

УДК 528.97/044//438/

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НА ДЕЯКИХ КАРТАХ ЛЬВОВА XVII–XVIII ст.

© Гудз І.М., Процик М.Т., 1999
ДУ “Львівська політехніка”

Рассмотрены условные обозначения некоторых картографических произведений города Львова, составленных в то время, когда Львов находился в составе Польского государства до 1772 года.

Have been reviewed the map symbols some map arts of L'viv city under Poland up to 1772 year.

Одним з найважливіших елементів карти, зокрема тематичної, є її легенда, тобто певний перелік використаних на карті умовних позначень, текстових та іших, які розкривають зміст карти. Легенда є немовби своєрідним ключем для одержання відповідної інформації, яка міститься в умовних позначеннях, сприяє читабельності і проведенню аналізу змісту карти. Якщо карти за своїм змістом виконані у різні періоди, то зіставлення їх картографічного зображення дає можливість прослідкувати динаміку, процеси, що відбулися у цьому ж районі, а це свою чергою не могло не вплинути на вдосконалення існуючих і розроблення нових умовних позначень легенди.

Враховуючи це, спробуємо розглянути умовні позначення деяких картографічних творів міста Львова, які складалися у часи, коли Львів входив до складу Польської держави до 1772 року.

1. Картографо-геодезичні твори XVII ст. Прийнято вважати, що першим картографічним твором XVII ст. була карта Львова А. Пассароті¹, яка за даними [1, 2] датується 1607 р.

Вважають, що основною причиною її створення був задум тодішніх властей міста запроектувати і збудувати оборонні споруди (укріплення) приміських територій, які страждали від частих ворожих нападів на місто. Справа в тому, що знать, багаті феодальні родини, які мешкали всередині укріпленої частини міста при наближенні ворожих відділів до міста спалювали, знищували передмістя, щоб позбавити ворога житла і продуктів харчування. Після відходу ворога ці передмістя необхідно було відбудовувати, а в передмісті жили бідні верстви населення і відбудова ця здебільшого лягала на їхні плечі, то вони проявляли своє незадоволення навіть деколи невеликими заворушеннями. Тому власті міста вирішили збудувати оборонні фортечні вали і

¹ Згідно з [1, с. 275] прізвище автора цієї книги А. Пассараті.

споруди, щоб захистити населення приміських територій від ворожих нападів, а для цього необхідна була карта.

Оскільки Аврелій Пассароті був кваліфікованим військовим інженером, то йому доручили виконати цю роботу. Однак ця карта до наших днів не збереглася, а збереглася лише копія з гравюри виду Львова цього ж автора з цією ж самою датою її виготовлення, тобто 1607 р.

Це перспективний рисунок, на якому показана найбільш забудована частина міста, обмежена на передньому плані оборонним валом і спорудами уздовж правого берега ріки Полтви. Його правдоподібно виконано з точки (центра перспективи), розташованої в районі теперішньої цитаделі при південно-західному освітленні місцевості. Легенди на цьому картографічному творі, як прийнято це розуміти зараз, практично нема, а підписи поза нижньою рамкою скоріше нагадують покажчик наявних на ньому основних об'єктів зображення (будівель, рельєфу).

Однак заслуговують на увагу перспективні рисунки деяких інших об'єктів зображення і сюди найперше необхідно віднести об'єкти рослинності, огорож тощо. Так, наприклад, рослинність показана у вигляді рисунка дерев з різною формою крон, розташованих уздовж певних границь або всередині огорожених площ. При менш-більш рівномірному розташуванні умовних знаків дерев, що займають певну площину, можна припустити, що тут зображено сад або парк. Огорожі на рисунку, що обмежують ділянки, мають вигляд плата, більш тривкої огорожі з дощок – парканів або, нарешті, міцної огорожі оборонних валів з відповідними сторожовими будівлями.

Всередині окремих територій зустрічаються площи хліборобського призначення (городи тощо). Цікавим є те, що південна частина так званого Кайзервальду (тепер Шевченківського гаю) зображена на цьому рисунку правдоподібно умовним позначенням виноградників. Такий висновок можна зробити на підставі того, що у той час дуже культивувалась виноградна лоза і не тільки на передмістях тодішнього Львова², але й у не далеких від нього околицях (наприклад, Винниках). Умовні позначення виноградників дуже наближені до сучасних, що використовуються на топографічних картах.

Нерівності схилів Лисої гори, гори Високий Замок із ще наявними на ній тоді будівлями і замком, огороженим кам'яними стінами, Кайзервальду та ін. зображені за допомогою штрихів майже однакової товщини, але з різними проміжками між ними. Ділянки городів зображені серією приблизно паралельних ліній, що складаються з точок або позначень близьких до точок, хоч не завжди однакової величини. Будинки показані в перспективному об'ємному зображенні.

Потрібно сказати, що не усі споруди чи будівлі на цьому рисунку отримали своє представлення і нумерацію. Так, наприклад, майже на краю рисунка не пронумеровано і не виділено церкву св. Онуфрія, хоч дата її побудови відноситься до 1518 р., не представлені у південно-західній частині передмістя церква і банеподібний будинок та ін. Зате окремими, причому першими номерами, виділена назва карти: "Lwów Rusi

² В [I, с. 139] сказано, що німці, які звички до виноробства у 1433 р. привезли з Молдавії до відновленого Львова виноградну лозу і засадили нею південні схили нижче Високого Замку.

południowej stoleczne, główny skład (1), "Herb miast Lwowa od króla Zygmunta I nadany R. 1526" (2), "Herb miast Lwowa od Syxtusa V Papieża dany Roku 1586"³. Слова "головний склад" у заголовку карти означає, що Львів є важливим торговельним містом, в якому є велика кількість "східних товарів".

Свідченням того, що у першій половині XVII ст. для практичних цілей використовувались плани на окремі частини міста, говорить хоча б такий факт. В. Ляска [3] стверджує, що для проектування і побудови оборонних споруд і, особливо, на приміській території, проводились знімання і складання карт, датованих 1622, 1635, 1636 рр. Також із [4] довідується, що у 1635 р. за дорученням короля було створено комісію для знімання міста. Цю роботу виконували інженери Фрідріх Генегх і Паульс Шайденгауер, а план Ф. Гетанга "Situs Loepoliensis reg F. Gethang recognitus" з проектами укріплень довгий час зберігався у військовому архіві м. Стокгольма. Із картографічних творів за В. Ляскою [3] відомими є лише плани окремих частин міста – території поблизу Єзуїтського костелу (1640 р.), план 1647 р., однак вони не збереглися. До фортифікаційних планів міста відноситься план 1695 р. в мірілі приблизно 1:2400 [5], відбиток з гравюри якої зберігається в історичному музеї м. Львова. Що стосується умовних позначень останнього плану, то вони мало чим відрізняються від уже згаданих картографічних творів цього часу; план цей досить схематичний, з проектом фортифікаційних укріплень, у зв'язку з чим інші об'єкти місцевості майже не знайшли тут свого відображення.

2. Картографо-геодезичні твори XVIII ст. До картографічних творів м. Львова XVIII ст., що заслуговують на увагу, відноситься план з датою виготовлення приблизно 1750 р. [6].

Масштаб плану, як врізка у вигляді паперового рулону, поданий в його нижньому куті і записаний так: Maßstab zum Plan 1"-=120°. Оскільки в цей час значком ("") позначували дюйм (циль), а значком (°) – клафттер, що дорівнював 72 дюймам, то масштаб плану буде 1:8640, що є досить наближеним до сучасної карти 1:10000, так званої стометрової. На карті⁴ у верхньому лівому куті показано напрям магнітного меридіана. Легенди, як такої, на карті нема.

Приблизно четверту частину площині карти справа займає "Nomina locorum", тобто показчик 106 назв об'єктів, зображених на карті. Це здебільшого адміністративні будинки, костелі, церкви, синагоги, монастири, міські віїзні (в'їзni) ворота тощо. Потрібно відзначити, що тут уже будівлі зображені суцільним забарвленням (чорний колір) в планових їх абрисах, що безперечно необхідно вважати позитивним фактором.

Що стосується іншого змісту карти, то тут досить старанно зображені елементи гідрографії. Якщо ріки зображуються двома лініями, то обов'язково одна з них (звичайно

³ "Львів – столичне місто південної Русі,, головний склад східних товарів" (1), "герб міста Львова даний королем Зигмунтом I в 1526 р." (2), "герб міста Львова даний папою Сикстусом V у 1586 році" (3). Згідно з "Pismon do dziejów Lwowa odnoszące się" Ю.Б. Зіморовича, Львів, 1899 (вид. К. Гек) герб, позначений цифрою 3, надано Львову 25.12.1565 р. [I, с.242].

⁴ Враховуючи масштаб, цей картографічний твір можна вважати картою.

нижня) є потовщеною, тобто складається враження, що це є тіньове освітлення. Це ж саме стосується і зображення будівель, об'єднаних у квартали. Виразно показані укріплення міста у вигляді ровів, валів, кам'яних огорож тощо. Однак, якщо говорити про звичайні будівлі, напрямки окремих вулиць, то їх зображення на карті досить спотворені; так спотворені форми затушованих чорним кольором абриси будинків (прямокутники, квадрати), їхня кількість у кварталах, спосіб розташування тощо.

Ліси у приміській зоні зображені групою дерев, в парках показані доріжки, квітники. Сади показані дещо меншими як для лісів умовними знаками дерев, але розташування позначень прямолінійне і приблизно рівномірне. Додаткових даних, які уточнювали б характеристику лісів, садів, на карті немає.

Дороги позначені двома тонкими лініями, якщо вона в місті переходить у вулицю, або однією. Це означає, що вже тоді існувало деяке ділення доріг на групи.

Рілля в своїх межах зображувалась тонкими пунктирними лініями у вигляді шрафірування.

Із елементів рельєфу на карті представлені тільки окремі найхарактерніші вершини, вони зображені на карті за допомогою штрихів, дотримуючись правила – чим вище, тим темніше.

Потрібно відзначити, що коли ця карта щодо графічного виконання не викликає особливих зауважень, то передача елементів місцевості або ситуації на карті зроблена досить схематично. Е. С. Гаврилова [7], яка досліджувала літовідбиток цієї карти, робить висновок, що цю карту складено за результатами окомірного знімання, здійсненого з декількох вищих від інших форм рельєфу точок місцевості.

I, нарешті, можна з певністю зробити висновок, що цю карту було зроблено без дозволу на це міських властей і найбільш правдоподібно ворожою для міста стороною. Подаючи загальні особливості рельєфу, гідрографії, шляхів сполучення і лісистості, карта ця могла з успіхом служити добрим картмaterіалом при плануванні нападу на місто.

I, на завершення, ще два уточнення:

1. Вважають, що рік 1750 складання цієї карти є помилковим, бо за даними [8] дату її виготовлення потрібно віднести до 1770 року;
2. Прізвище виконавця або складача карти повинно звучати, як Детч (в оригіналі Doetsch), а не Долтч, як це наведено у [7].

I ще одним картографічним твором XVIII ст. можна вважати "План міста, замків і передмістя Львова для будівництва доріг і відбудови старої проїздної частини вулиць згідно з постановою Декрету королівської комісії мною, Жаном-Ігнатієм Дестілем, присяжним геометром короля, викреслений у 1766 р. 1:2400" [9]⁵. Як бачимо, це перший великомасштабний план міста, який складається з восьми аркушів розміром 53.5×83.0 см кожний.

Призначення цього плану зводилось до інвентаризації земель і встановлення та уточнення для їх власників податків за користування землею, бо міська каса була

⁵ В [7] автор цієї книги записаний, як Ян Ігнатій Дефі, що не збігається з [9].

настільки бідною, що не було чим оплатити вивіз сміття, ремонт та будівництво нових доріг тощо. На цьому плані зображені:

1. гідрографія;
2. будівлі;
3. рослинний покрив;
4. дороги;
5. основні елементи рельєфу;
6. огорожі та контури;
7. фортифікаційні та оборонні об'єкти.

Отже, цей план Дестіля був одним із перших, а можливо і першим кадастровим планом м. Львова.

Гідрографія тут непогано представлена: досить добре зображена ріка Полтва зі своїми притоками, значна кількість озер, розташованих переважно в приміській зоні. Однак на такому великомасштабному плані відсутні показники, які могли б характеризувати цей елемент картографічного зображення.

Зображення будівель тут зводилось до того, що площини планових їх абрисів зафарбовувались кольором: адміністративні, в тому числі і видатні – темно-червоним, усі інші будівлі – світлішим – жовто-рожевим. Таким чином, будівлі тут не тільки поділені на дві групи, але й для них були використані свої умовні позначення.

Сади і парки зображені умовними позначеннями дерев, розташованих у вигляді рядів, лісисті масиви виділені на плані слабким фоновим забарвленням з позначками лісу, розміщених у шаховому порядку. Якщо на попередній карті рілля зображувалась пунктирним шрафіруванням, то тут для ріллі, а також для городів, використане умовне позначення точкового графірування, причому системи точкових паралельних ліній розміщені в різних напрямках.

Досить виразно зображена на плані дорожна мережа, особливо виділяються дороги, що проходять через зафарбовані ділянки окремих землеволодінь, лісів, ріллі, парків, садів тощо. Необхідно відзначити, що умовні позначення доріг із двох паралельних ліній мають на цьому плані слабке забарвлення.

Основні елементи рельєфу зображені на плані тушевими засобами, тобто робиться спроба отримати об'ємне зображення нерівностей рельєфу.

Загальний висновок про цей план:

1. У графічному відношенні виконання окремих елементів картографічного рисунка набагато гірше від попередньої карти;
2. Досить великий масштаб плану дає можливість віднести цей план до перших достовірних картографічних творів того часу;
3. Даний план належить до точних планів – він складений на основі мензульного знімання;
4. Умовні позначення, що використовувалися при складанні плану, поступово набувають досконалішого вигляду, їх ділення уже на окремі групи (наприклад, будівлі, дороги), забарвлення окремих позначень тощо.

Розглянутий план 1766 р. є останнім картографічним твором Львова польського періоду.

Можна додати, що за даними Центрального державного історичного архіву м. Львова (фонд №720, опис №1) у перші десятиріччя XVIII ст. для господарських потреб Галичини складались плани і карти окремих населених пунктів, земельних ділянок і шляхів сполучень.

1. Józefa Bartolomieja Zimorowicza *Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się*. Lwów, 1899. 2. Olszewicz Bolesław/ *Kartografia Polska XV, XVI, XVIII wieku. Przegląd chronologiczno-bibliograficzny*. Lwów - Warszawa, 1930-1931. 3. Laska W. *Zur Geschichte der praktischen Geometrie in Polen. Separatabdruck aus der "Öesterreichischen Zeitschrift für Vermessungswesen"*, №7-10, 1907. 4. Книга міських актів. Фонд 52. Т. 6 I3. Центр. Держ. істор. архів. Львів. філіал. 5. *Échelle de 400 Toises. Plan de la ville de Leopol reformé par un armee Turgue en 1695*. 6. *Topographia Urbis Leopolis cum suis adiacentibus Suburbis circa a 1750*. 7. Гаврилова З. С. *Карта города Львова и ее развитие*. Львів, 1956. 8. Sawicki. *Spis map archiwum wojennego we Wiedniu, odnoszących się do ziem Polskich*. Warszawa, Księg/ wojsk., 1931. 9. *Plan de la ville des Chateaux et des faubourgs de Leopol pour servir à la construction des Chemins à cet effet. Par moi Jean Ignace du Destilles Geometre Sûre du Roy et de la République de Pologne l'année 1766*. 1:2400.